

אליעזר בן־יהודה מורה לעברית ב'התורה והמלאכה', ירושלים

יוסף לנג

הקדמה

אליעזר בן־יהודה, מראשוני המטיפים לתחייה הלאומית של העם היהודי, נחשב בעיני רבים למחיה השפה העברית. במאמריו הרבים בעיתונות הציב בן־יהודה את הלשון העברית ואת ארץ־ישראל כשני הנדבכים ההכרחיים לתחיית העם. במפעליו הבלשניים ביקש בן־יהודה להעמיד את האמצעים להשלטת העברית כשפתו הלאומית של העם היהודי. הוא אף יזם, יחד עם חבריו, הקמתן של אגודות שונות ('תחיית ישראל', 'שפה ברורה', 'ועד הלשון' ו'שפתנו'), שתכליתן 'לשרש מקרב היהודים יושבי ארץ ישראל את לשונות העלגים',¹ ולהנהיג את הדיבור העברי בפי כול גם לצורכי היומיום.

בתוך מגוון פעילותו להפצת העברית ככלל והדיבור בה בפרט נתייחד פרק־זמן קצר יחסית, אך משמעותי ביותר – תקופת היותו מורה לעברית בבית־הספר 'התורה והמלאכה' של חברת כל ישראל חברים (כ"ח) בירושלים. בית־ספר זה היה החלוץ בהוראת העברית במערכת השיעורים הרגילה, ובין כתליו דיברו עברית גם בהפסקות. עבודתו של בן־יהודה כמורה בבית־הספר אפשרה לו לממש את מטרתו: עקירתן של 'שפות הבית' מפיהם של התלמידים.

בהיסטוריוגרפיה החינוכית בארץ־ישראל נודע בן־יהודה כמורה הראשון שלימד עברית בעברית בבית־הספר.² אולם, עובדת היותו ראש וראשון בתחומים כה רבים, הנוגעים לתחייה הלאומית של עמנו, עוררה בעבר, וגם כיום, נסיונות לטשטש את חשיבותו, להמעיט מערכו ולדחוק את ראשוניותו. כך, למשל, מתחדש מדי פעם בפעם הפולמוס בשאלה אם היה בן־יהודה אבי שיטת ההוראה של עברית בעברית בארץ־ישראל.³ הגדיל לעשות בעניין זה שלמה הרמתי, בספריו ובמאמריו, ואחריו החרו החזיקו גם אחרים.⁴

1 מתקנות חברת שפה ברורה, כל כתבי אליעזר בן־יהודה, ערך והעיר א' בן־אב"י, א, ירושלים 1943, עמ' 202 [להלן: כתבי בן־יהודה].

2 רשימה מפורטת ראה בספרו של ש' הרמתי, שלושה שקדמו לבן־יהודה, ירושלים תשל"ח, עמ' 92, הערות 26-32 [להלן: הרמתי, שלושה שקדמו], הנ"ל, שלושה מורים ראשונים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 34-35, הערות 120-121 [להלן: הרמתי, שלושה מורים].

3 ראה, למשל: א"ב ריבלין, ירושלים: תולדות הישוב העברי במאה התשע־עשרה, תל־אביב תשכ"ו, עמ' 94.
4 "פרידלנדר, 'אלה שקדמו לבן־יהודה', בארץ־ישראל (חשוון תשל"ט), עמ' 20, 23; "קציר, 'יהודים ספרדים שקדמו לאליעזר בן־יהודה', כיוונים, 6 (חורף תש"ם), עמ' 85-94; א"ב ריבלין, 'שלושת הראשונים/שלושה שקדמו לבן־יהודה', הצופה (ספרות), "בחשוון תשל"ט; א' סלע, 'ממכש הדפוס', ידיעות אחרונות (מוסף תרבות ספרות אמנות), 13 באוקטובר 1978; מ' גיליס, 'מן החדר אל המחשב', רמת־גן 1987, עמ' 68.

ראויה אפוא פרשה זו לעיון מחודש ומדוקדק, ולכך נועד מאמר זה.⁵

בנייהודה מורה בבית-הספר 'התורה והמלאכה'

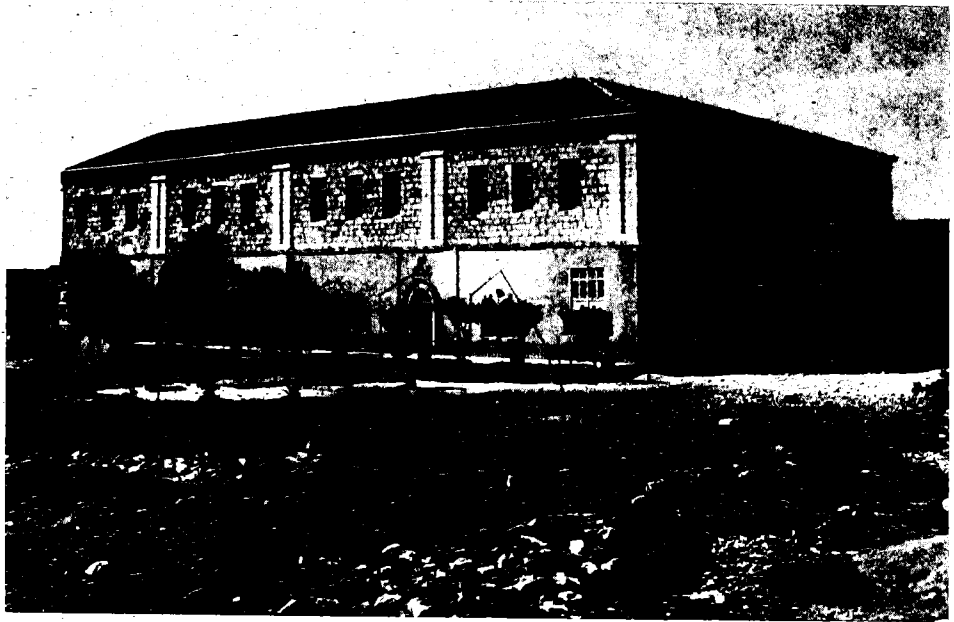
ייסוד בית-הספר

בית-הספר לבנים 'התורה והמלאכה' נוסד בירושלים בשנת 1882. פתיחתו של בית-ספר מודרני זה — חרף התנגדותם המתמשכת של החוגים החרדיים לייסודם של 'שקאלעס' בעיר — נסתייעה בגורמים כלכליים, חברתיים ופוליטיים. שיתוף-פעולה בין 'אגודת אחים' הלונדונית ובין ועד שליחי הקהילות של יהודי ארצות-הברית הוליד את היוזמה להקמת בית-ספר מקצועי מרכזי בירושלים.⁶ חברת כ"ח — שנתנסתה כבר בייסודם של בתי-ספר במזרח, ובכלל זה בירושלים וכיפו, בשנות השבעים — נרתמה למפעל, ובכך נענתה גם למגמה, שרווחה באותה עת, להפיץ את ההשכלה הצרפתית ותרבותה.⁷

בעזרת ועד הקהילות באנגליה נרכש בית בדרך יפו עבור המוסד החינוכי המיועד.⁸ אך פתיחת בית-הספר התעכבה בגלל אירועי 'סופות בנגב', שעמדו במוקד עניינו של העולם היהודי באותה עת. בסוף שנת 1881 נשלח נסים בכר, המורה והמנהל יליד ירושלים, שהיה חניך מוסדות כ"ח, לפתוח את בית-הספר ולנהלו.⁹

בניגוד לאהדתם של משכילי ירושלים ליוזמת כ"ח, הגיב 'היישוב הישן' בזעם.¹⁰ בכר נאלץ להפעיל את קסמיו האישיים ואת סגולותיו המיוחדות כפוליטיקאי, כדי להסיר את המכשולים שהועמדו בדרכו:¹¹ החרמת בית-הספר¹² ושלילת החלוקה ממשפחות שהחליטו לשלוח את ילדיהן לבית-הספר החדש.¹³ ואכן, המשימה עלתה בידו; הוא הצליח להתחכב על חוגים רבים בעיר, ואפילו הרב דיסקין ומקורביו לא נגעו לרעה בו ובמוסדו. בעקבות זאת פחתה מאוד גם עוצמת ההתנגדות לו ולמפעלו החינוכי בקרב חוגים נוספים בירושלים.

- 5 במלאת מאה שנים לייסוד 'ועד הלשון', הוכרזה שנת תש"ן לשנת הלשון העברית. מן הראוי לציין בה גם את תרומתו של בנייהודה 'בתהליך המעבר מיוזמות בודדות מקומיות, שחברו לחידוש הדיבור העברי, אל הצבת מצע כללי ישובי ולאומי'. משרד החינוך והתרבות, חוזר המנהל הכללי מ"ט/6, כ"ו בשבט תשמ"ט, עמ' 15.
- 6 ראה: ג' לון, חמישים שנות היסטוריה, ירושלים תרפ"ב, עמ' 11.
- 7 על תמיכת חברת כ"ח ביוזמות המקומיות לייסוד בית-ספר בחסותה ראה: הרמתי, שלושה מורים, עמ' 17-18; לון (שם), עמ' 108, 153.
- 8 ראה: י' בריל, יסוד המעלה: פרשת העלאת אחד עשר האיכרים מרוסיה בשנת 1883, מהדורת ג' קרסל, ירושלים תשל"ח (מנצא תרמ"ג), עמ' 51-53.
- 9 על בואו של בכר לארץ-ישראל ראה: חבצלת, יב, 18 (כ"ח בשבט תרמ"ב), עמ' 130. על בכר ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 84-124; פרטים נוספים ראה: י' חנני, 'תנועת ההשכלה בארץ-ישראל', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ה², עמ' 115.
- 10 ראה: רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ-ישראל, א: 1854-1914, ירושלים תשמ"ו, עמ' 97-98; א' בן יעקב, 'תעודות לתולדות הישוב היהודי בירושלים', ירושלים, ג, א-ב (תשרי-ניסן תש"י), עמ' סב-סג.
- 11 ראה: א"מ לונץ, נתיבות ציון וירושלים, מהדורת ג' קרסל, ירושלים תשל"א, עמ' 247-248.
- 12 ראה: 'קול קורא מטעם הרבנים הספרדים בירושלים נגד ביה"ס שבהנהלת נסים בכר', בתוך: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 169-170.
- 13 ראה מכתבו של י"מ פינס אל מ' אלטשולר, ט' באלול תרמ"ב, בתוך: א' דרויאנוב (עורך), מימס ראשונים, א, תל-אביב התרצ"ה, עמ' 264; י' ילין, זכרונות לבן ירושלים, ירושלים תרפ"ד, עמ' 129. ראה גם מכתבו של בכר אל הירש, מנהל 'מקווה-ישראל', 14 ביוני 1882, בתוך: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 175.

בית-הספר לבנים 'התורה
והמלאכה' של חברת
כ"ח, ירושלים

בית-הספר פתח את שעריו ב-9 באפריל 1882. ראשיתו היתה מצערה, אולם תוך שבועות אחדים נתמלאה מכסת התלמידים כפי שקצבה לו חברת כ"ח.¹⁴ מרבית התלמידים, מכלל החמישים הראשונים, היו מבני העדה הספרדית, אך במשך הזמן נוספו גם תלמידים אשכנזים ואף כאלה שאינם מבני ברית.

בכר, שהיה איש חינוך מובהק ובעל רגישות ציבורית מפותחת, שקד על בחירת צוות מורים ראוי על-פי אמות-מידה פדגוגיות, אך עם זאת, בחר גם במורים אשר יד להם בפקידות הממשלה.¹⁵

מינוי בן-יהודה למורה

עם בואו לירושלים הסתפח בכר, באופן טבעי, אל קבוצת המשכילים הקטנה שפעלה בעיר. הוא הכיר את דעות חבריה, והיה להם שותף סמוי בייסודן של חבורות ואגודות שונות שתכליתן היתה הפצת ההשכלה ויישוב ארץ-ישראל. בן-יהודה התבלט כחוג חברתי מצומצם זה בעמדתו הלאומית הקיצונית ובביקורתו החריפה כלפי עמדותיה של כ"ח ותמיכתה בהגירת הפליטים היהודים מרוסיה לאמריקה. קנאותו של בן-יהודה ללשון העברית ולחשיבותה בתהליך התחייה הלאומית הרשימה את בכר, ותוך זמן קצר נמנה עם ידידיו המעטים, והיה לתומכו המסור במשך שנים ארוכות.

14 ראה מכתבו של בכר אל הירש, 4 ביוני 1882, שם, שם. באוגוסט 1883 נפתח בירושלים בבית-הספר בית לימוד למלאכה ובו 50 תלמידים. אפשר שמשום כך התאפשרה העסקת מורה נוסף, ובכר פנה אל בן-יהודה. ראה: 'חברת כל ישראל חברים (מתוך הביולטן של כ"ח מיום 1 במרץ 1885)', כנסת ישראל, א, ווארשה תרמ"ז, עמ' 767-766.

15 הכוונה כנראה למשכילים בעלי מעמד והשפעה. ראה: ד' ילין, 'נסים בכר', הדואר, ז' 7 (כ"ט בכסלו תרפ"ח), עמ' 119.

תלמידים ומורים של
בית-הספר 'התורה
והמלאכה'

באותה עת לערך הפסיק בן-יהודה את עבודתו כעורך בפועל של העיתון 'חבצלת' ומצבו הכלכלי היה ככי רע.¹⁶ בכר הציע לו להצטרף אל צוות מורי בית-ספרו כמורה לעברית. צעדו של בכר נבע גם מן האינטרס שלו כמנהל — קירובם של בני המשפחות האשכנזיות המשכילות אל בית ספרו, שנשא באותה תקופה אופי של מוסד לילדים ספרדים בלבד.¹⁷ בכר לא נטל על עצמו סיכון מבחינה פדגוגית, משום שהוראת העברית לא היתה מעלה או מורידה מיוקרתו של בית-הספר, ולמעשה, לכתחילה לא נכלל מקצוע זה בין מקצועות הלימוד.¹⁸ מצד אחר היתה זו הדרך הטובה ביותר לסייע כלכלית לידיד, שמצוקתו היתה גדולה, מבלי לפגוע בכבודו. פנייתו של בכר אל בן-יהודה והסכמתו של האחרון מפתיעות במידת מה, שהרי דעותיו השליליות של בן-יהודה כלפי חברת כ"ח היו ידועות לבכר, כשם שהיו מוכרות לציבור קוראי 'חבצלת' הירושלמים.¹⁹ יתר-על-כן, בכר אף היה מקורב ביותר אל אגודתם של יחיאל מיכל פינס ובן-יהודה, 'תחיית ישראל', שנועדה בין השאר להיות חלופה או סניף לחברת כ"ח, חברת-האם של בית-הספר 'התורה והמלאכה'.²⁰ אלא שבכר מיאן לוותר על שירותיו של בן-יהודה. הוא היה מודע,

16 בן-יהודה חדל לערוך בפועל את 'חבצלת' לאחר 8 חודשי עבודה.

17 על האינטרסים של בכר המנהל ראה: "עזריהו, החינוך בארץ-ישראל: תולדה והערכה", ד' קמחי (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים בארץ-ישראל תרס"ג-תרפ"ח, ירושלים תרפ"ט, עמ' 60. וראה תגובתו והבהרתו של ד' יודילוביץ לדברים אלה: 'למען האמת', דואר היום 227 (13.6.1929), עמ' 3.

18 בן-יהודה מתאר בזכרונותיו כיצד נוצרה משרתו כמורה לעברית, ראה: כתבי בן-יהודה, א, עמ' מח.

19 ראה למשל: א' בן-יהודה, 'ארץ ישראל או אמריקא', חבצלת, יב, 1 (י"ב בתשרי תרמ"ב), עמ' 1; הני"ל, 'בכחנו נושע', שם, שם, 3 (ד' במרחשוון תרמ"ב), עמ' יז; שם, שם, 'כבוד אס', 2 (כ"ז תשרי תרמ"ב), עמ' 10. על יחסיו עם כ"ח ראה: חמדה בן-יהודה, 'חברת כ"ח ואליעזר בן-יהודה', מחברת, א, 1 (טבת תשי"ב), עמ' 8-9.

20 על אגודת 'תחיית ישראל' ראה: "קלויזנר, בהתעורר עם: העלייה הראשונה מרוסיה, א, ירושלים תשמ"ב, עמ' 329-339. בן-יהודה חשב על ייסוד סניף לכ"ח שיעסוק ברכישת קרקעות, בחינוך ועוד. 'שאלה נכבדה', כתבי בן-יהודה, עמ' 12.

כלי כל ספק, להשפעתה של העיתונות כגורם מסייע לתוכניותיו, והעריך, כנראה, שיזכה בעיתונות אוהדת אם יקלוט את בן-יהודה כמורה בבית-ספרו. בדיעבד התברר ששיקוליו אכן היו מוצדקים.²¹ לאחר משא-ומתן, שארך זמן מה, ניאות בן-יהודה לקבל על עצמו את התפקיד, אלא שהעמיד בפני בכר תנאי מפורש: 'דבר אדבר להתלמידים רק בעברית — שום לשון אחרת לא אתן להתלמידים לדבר לי'.²² מן הראוי לציין כי בן-יהודה לא היה בקיא בשפות המדוברות בקרב יהודי ירושלים הספרדים (לאדינו, ערבית ותורכית), וממילא לא היתה לו כל אפשרות מעשית לתרגם מעברית לשפות אלה; אס-כן, גם מכורח הנסיבות נאלץ ללמד עברית בעברית.²³

בכר קיבל ברצון את התנאי שקבע בן-יהודה ופנה להנהלת כ"ח כפרים במאמץ לשכנעם שהוא בן-יהודה, ראוי לשמש מורה בבית-ספרו, שכן 'עכשיו הוא ממושמע'.²⁴ משימת השכנוע עלתה כידו, ובאוגוסט 1883 דיווח לממונים כפרים שבן-יהודה נתמנה מורה לעברית בבית-הספר.²⁵ בן-יהודה החל להשתכר — אמנם בדוחק יחסי — מעבודתו כמורה,²⁶ אולם תחושת שליחות גדולה ליוותה את עבודתו, שהרי נפתח בפניו סיכוי ממשי לפעילות ישירה להפצת השפה העברית והדיבור העברי בקרב תלמידים. השאיפה להפיץ את השפה במסגרת בית-הספר קיננה בלבו עוד טרם עלתו ארצה, והוא נתן לה ביטוי מפורש במאמריו השונים בעיתונות.²⁷ על העדר כישוריו הפדגוגיים התגבר בן-יהודה בעזרת כשרונו הטבעי כמורה ותחושתו המתודית הטבעית.²⁸ כדי להפגין את הזדהותו עם שליחותו ועם המוסד שבו עבד, נהג בן-יהודה כמשך תקופת-מה לבוא לבית-הספר לכוש טלית קטן.²⁹

על משך הזמן שבן-יהודה עבד כמורה לעברית בבית-הספר ועל הסיבות לפרישתו קיימות

21 ראה מכתבו של בן-יהודה (מרוסיה) אל פינס, שמילא את מקומו כעורך 'הצבי', בירושלים ובו ביקש: 'הראה לו [לבכר] בהצבי פנים שוחקות לפעמים' א"ר מלאכי, 'נסים בכר' הדואר, 10 (כ"ז בטבת תרצ"א), עמ' 159. לדברי מלאכי, בכר קלט את דבורה, אשת בן-יהודה, כמורה בבית-ספרו. אחר-כך הורחה דבורה בבית-הספר לבנות תחת הנהלתה של אחותו, פורטונה בכר. אפשר שיש לראות את פנייתו של בכר אל בן-יהודה על רקע דרישתה של כ"ח לנטרל את בן-יהודה התוקפני כלפיה. השווה את צעדיה של כ"ח כלפי דוד גורדון, עורך 'המגיד': 'י שלמון, 'דוד גורדון ועיתון 'המגיד': חילופי עמדות ללאומיות היהודית 1880-1882, ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 161, הערה 90.

22 ראה: כתבי בן-יהודה, א, עמ' מח. למעשה הודה בן-יהודה: 'הייתי אנוס להיות מורה... בעד שבע שמונה שעות ביום — חמישים פראנק לתודש', ראה: 'ע"ד ההשקפה', השקפה, ה, 50 (כ"ד באב תרס"ד), עמ' 457.

23 'בלקינד, שתיאר את בית-הספר כעשר שנים מאוחר יותר, ציין: 'ממילא מחויב מורה התלמוד כמו שני מורים חבריו [ללשון ולדברי הימים] לפרש להם [לתלמידים] את לקחו בעברית'. ראה: 'בית הספר: התורה והמלאכה' בעה"ק ירושלים ת"ר, לוח אחיאסף לתרג"ו (ווארשא תרנ"ה), עמ' 327; 'י פרס, 'שרטוטים אחדים לתולדות בית הספר העברי בירושלים', ספר היובל של הסתדרות המורים תרפ"ג-תשי"ג, תל-אביב תש"ז, עמ' 518, הערה 20.

24 ראה מכתבו של בכר אל כ"ח כפרים, 29 בנובמבר 1882, בתוך: ש' שוורצפוקס, 'התכתבותו של ניסים בכר מנהל כ"ח בירושלים בשנת 1894', שלם, ד (תשמ"ד), עמ' 479.

25 על-פי הגדרת תפקידו נועד בן-יהודה להורות לילדי האשכנזים, ראה: שם, שם.

26 במכתבו אל 'ל גורדון, מיום א' של חולי-המועד סוכות תרמ"ד, מציין בן-יהודה שעבודתו בהוראה היא עבודתו היחידה 'ועליה אחיה לא ברוח כי משכורתו לא תמצא לי למחית', ראה: בסל"א כ"א, ארכיון י"ג, 4°761/9.

27 ראה, למשל: א' בן-יהודה, 'שאלת החנוך', חבצלת, י, 7 (וי בכסלו תר"ם) עמ' 49-51; הני"ל, 'על דבר החינוך', שם, שם, 13 (י"ח טבת תר"ם) עמ' 89-91. בן-יהודה חזר והדגיש פעמים רבות את חשיבותם של בתי-הספר בהפצת השפה העברית.

28 ראה: W. Chomsky, *How to Teach Hebrew in the Elementary Grades*, New York 1946, p. 27.

29 ראה: 'י טובנהויו, בנתיב היחיד, חיפה תשי"ט, עמ' 56.

הנגריה בבית-הספר
'התורה והמלאכה'

גרסאות שונות.³⁰ הדעה הרווחת היא שעבד זמן קצר מאוד, ונאלץ לעזוב בשל מצב כריאונו שהלך והחמיר. בן-יהודה בזכרונותיו אינו מגלה דבר בעניין זה, ואילו רעייתו, חמדה, רומזת אמנם על מצב כריאותו שהלך ונתערער, ומציינת שהרופא ציווה עליו 'להניח את אומנות ההוראה', אולם, לפי דבריה, הוא המשיך במלאכתו.³¹ מן המסמכים שבארכיון כ"ח מתברר, כאמור, כי בן-יהודה החל לשמש מורה לכל המאוחר באוגוסט 1883. במאמרו נגד מתקיפיו, 'ע"ד [על דבר] ההשקפה', מספר בן-יהודה עצמו כי הפסיק את עבודתו בסוף שנת תרמ"ה. כלומר, הוא עסק בהוראה במשך כשנה ומחצה.³²

גם על הסיבה לעזיבתו ניתן ללמוד בעקיפין, מתוך מכתבים שונים. בעקבות ועידת קטוביץ השנייה (נובמבר 1884) יצא קלמן זאב ויסוצקי לארץ-ישראל, ובין שאר משימותיו הוטל עליו לייסד ועד לתמיכה במתיישבים היהודים. הוועידה גם נקבה בשמות מועמדיה לוועד, וביניהם פינס ובן-יהודה.³³ ויסוצקי הגיע לארץ-ישראל באפריל 1885, ושהה בה כ-3 חודשים. מסיבות שונות לא

30 ראה, למשל: ד' יודילוביץ, 'זכרונות ראשונים', ספר היובל (לעיל, הערה 17), עמ' 151; א"ז הלוי לויין-אפשטיין: זכרונותי, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 310. חומסקי סבור שבן-יהודה התפטר מעבודתו גם בגלל העדר הכשרה פדגוגית, ראה: נ' חומסקי, 'המלחמה לתחיית הלשון בארץ-ישראל', בצרון, מט (ניסן תרצ"ד), עמ' 194.

31 ראה: חמדה בן-יהודה, בן-יהודה, חייו ומפעלו, ירושלים 1940, עמ' 8. ראה גם: מכתבו של שני"ה יונאס אל יל"ג, 14 בנובמבר 1883, בטל"א כ"א, ארכיון יל"ג, 4761.

32 ראה לעיל, הערה 22. לפרסומו הראשון של מאמרו זה קטרוג נגד 'השלוח', ראה: הצפירה (הוספה ספרותית), 146 (י"ז אב תרס"ד), עמ' 395-399.

33 ראה: א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ-ישראל, מהדורת שולמית לסקוב [להלן: לסקוב], ג, תל-אביב תשמ"ד, תעודה 566, עמ' 215. וראה: ק"ז ויסוצקי, קבוצת מכתבים, בעריכת י' קלויזנר, ירושלים תשמ"א, לפי המפתח שם.

בן-יהודה מורה לעברית

נסתייע מינויו של בן-יהודה כחבר בוועד הפועל, והוא נתמנה, בסופו-של-דבר, למזכיר הוועד, בשכר של מאה פרנק בחודש.

בן-יהודה העדיף כמובן את תפקידו החדש, והתפטר מעבודתו כמורה,³⁴ אך זאת רק לאחר שהוחלט כי הוועד יפעל בירושלים.³⁵ אולם הוא שימש בתפקידו כשבועיים בלבד, ונאלץ לפרוש בשל העתקת מקום מושב הוועד ליפו וכשל קנוניה מצדו של אליעזר רוקח, שפעל ללא לאות לסלק את בן-יהודה מתפקידו.³⁶ עם העברתו מתפקידו לא שב עוד בן-יהודה לבית-הספר, ומקומו נתפס בידי אחר.³⁷

עבודתו של בן-יהודה כמורה לעברית, אף שהיתה מוגבלת בזמן, היתה שלב חשוב ביותר במאבקו למען הפצתה של השפה העברית בכל שדרות העם.³⁸ באותו פרק-זמן הניח את היסודות לשיטת ההוראה של עברית בעברית בבית ספרו, שיטה שנתקבלה ברכות השנים במוסדות חינוך רבים בארץ-ישראל ומחוצה לה. בן-יהודה עצמו המשיך לעקוב אחר התפתחותה של בית-הספר 'התורה והמלאכה', דיווח בעיתונו על המתרחש בין כתליו, ועודד את השתרשותה והפצתה של העברית כשפה מדוברת.

בן-יהודה אבי הוראת העברית בעברית

'השיטה הטבעית' בהוראת שפות זרות — ובשמותיה האחרים: 'שיטת לשון האם' ו'הגישה הישירה' — היתה ידועה באירופה זה שנים.³⁹ גם המורים העבריים ידעו על קיומה, והיו שאימצוה כדרך הוראה בכתי-ספר שונים.

בארץ-ישראל היה בן-יהודה הראשון שעשה שימוש בשיטה זו, אולם, מטרתו היו שונות ממטרות יוצרי השיטה. הוא האמין שבדרך לימוד זו יצליח לבטל את השפעותיהן של 'לשונות הבית', וישליט בקרב הילדים את השימוש בלשון העברית כשפה בלעדית. בן-יהודה היה אפוא ממקימי הדור שהעברית נהיתה לו 'שפה חופפת כל'.⁴⁰

בספרו 'שלושה שקדמו לבן-יהודה' קובע הרמתי כי 'ההנחה המקובלת בדבר אבהותו, כביכול, של בן-יהודה על שיטת ההוראה "עברית בעברית" חסרת יסוד'.⁴¹ מקורה של הנחה מופרכת זו, לדעת הרמתי, בפרשנות שגויה של דברי בן-יהודה עצמו במאמריו ובזכרונותיו. מעיון במקורות

34 ראה מכתבו של "פינסקר אל חובבי-ציון בביאליסטוק, כ"ט בסיוון תרמ"ה, בתוך: לסקוב (שם), תעודה 625, עמ' 367.

35 ראה מכתבו של פינסקר אל רש"י פין בוויילנה, ד' בתשרי תרמ"ו, לסקוב (שם), תעודה 678, עמ' 493.

36 ראה מכתבו של א' רוקח אל י"ד פרומקין, ט"ז בתמוז תרמ"ה, אצ"מ, A199/56/8

37 גם הצעה נוספת שכנראה הועלתה לפני בן-יהודה, לשמש עוזר לחיים דוד, פקיד המושבה פתח-תקוה, נגנוה. ראה: מכתבו של ש' הירש אל פינסקר באודסה, 1 בדצמבר 1886, בתוך: לסקוב (לעיל, הערה 33), ד, תל-אביב תשמ"ז, תעודה 890, עמ' 512. את משרתו של בן-יהודה בבית-הספר קיבל עוזר דב ליפשיץ. ראה מכתבו [לביל"ויים?] מד' בשכט תתט"ו [תרמ"ח], אצ"מ A164/4/4

38 ראה: ד' ילין, 'בן-יהודה ותחית הלשון העברית' (עברית ואנגלית), JPOS, III (1923), pp. 95-108; J. Fellman, 'Eliezer Ben-Yehuda and the Modern Hebrew Language', *Revival of a Classical Tongue*, The Hague-Paris 1973, pp. 48-53

39 ש' הרמתי, 'גישות ושיטות בהוראת לשון', אורחות, א (תשכ"ב), עמ' 9-11.

40 ע' ארנן, 'לתולדות תחיית הלשון: ההזדמנות היכולת והרצון', קתדרה, 37 (תשרי תשמ"ו), עמ' 83-94.

41 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 93; וראה שם גם במבוא, עמ' 5.

הללו ומניתוח מקורות נוספים הגיע הרמתי למספר מסקנות התומכות, לדעתו, את קביעתו:
 א. מבדיקת הדרישיח בין בן־יהודה לבין בכר, כפי שנמסר על־ידי בן־יהודה בזכרונותיו,⁴² הגיע הרמתי למסקנה שקבלת בן־יהודה כמורה לעברית על־ידי בכר לא התבססה על 'גורמים חינוכיים כלשהם'. לדבריו, אין כל רמז לכך שבן־יהודה תכנן את דרך ההוראה שלו, ומדובר אפוא 'בעירוב של טכניקת ההוראה שלו... עם שיטת ההוראה שפותחה לאחר־מכן'.⁴³
 ב. פרופסור יוסף הלוי,⁴⁴ ששימש מורה לעברית בבית־המדרש למורים של כ"ח בפריס, קדם לבן־יהודה בהוראת עברית בעברית. בן־יהודה, בהיותו תלמיד באותו מוסד, ביקר בשיעוריו של הלוי ו'היה להם עד שמיעה'.⁴⁵ הוא למד אפוא ממורו את השיטה, וזו עמדה לנגד עיניו בבואו להורות עברית, כעבור שנים אחדות, בירושלים.⁴⁶
 ג. לדעת הרמתי, בכר פנה אל בן־יהודה משום שבו 'מצא את האדם המתאים ביותר' למשימת פיתוח 'השיטה הטבעית' גם בהוראת הלשון העברית. בכר ראה בדרך ההוראה של עברית בעברית 'תיקון דידאקטי חשוב לשיפור הישגי הלימוד', ובן־יהודה נדרש 'להתרכז ב"שיטה הטבעית" ולשכללה וכן עשה'.⁴⁷ בכר בזכרונותיו אף דיווח כי 'הצליח בן־יהודה בעבודתו זו, כמשך חודשים אחדים הכין בשיטה זו תלמידים שהתעתדו להיות מורים, ביניהם גם את דוד ילין ויוסף מיוחס'.⁴⁸
 מעיון במקורות לומד הרמתי על התפקיד החשוב שמילא בכר, שהיה 'מדריכו של בן־יהודה בהוראת עברית בעברית'.⁴⁹ לדעתו, הבחירה בבן־יהודה — שלא היה מיומן כלל בהוראה — ענתה גם על צורך מעשי מובהק של המנהל — משיכת תלמידים אשכנזים אל בית־הספר. בכר ביקש לייסד בית־ספר מושך, שמוריו חדשניים בדרכי ההוראה, ובן־יהודה היה בחירה מוצלחת.⁵⁰
 ד. לדעתו של הרמתי, מגבשי 'השיטה הטבעית', הוראת עברית בעברית, היו ילין, יצחק אפשטיין ויהודה גרזובסקי.⁵¹ הללו, איש איש על־פי דרכו, הורו עברית בשיטה זו, ואף ניסחו את שיטותיהם בכתב, והם 'ראויים לתואר אבות עברית בעברית'.⁵² כיוון שבן־יהודה 'לא היה ברה־כי ולא יכול היה ליצור שיטת הוראה ממשית',⁵³ כל שניתן לייחס לו הוא 'שימוש בטכניקה של הקניית הלשון', בהשפעתו של יוסף הלוי ובהדרכתו של בכר.
 אולם, קביעותיו החד־משמעיות של הרמתי, אשר נועדו, כאמור, לדחוק את בן־יהודה ואת פועלו החלוצי כתחום הוראת עברית בעברית, התבססו על מבחר מקורות חלקי בלבד. עיון במקורות ארכיוניים, שלא עמדו לנגד עיני הרמתי, ובמחקרים חדשים — ובמיוחד אלה של ג'ורג' מנדל —

42 כתבי בן־יהודה, א, עמ' מח.

43 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 96-97; הנ"ל, שלושה מורים, עמ' 37.

44 יוסף הלוי (1827-1917) היה מחנך, חוקר מקרא ואשורולוג, בלשן ומשורר. ראה בפירוט: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 92 ואילך.

45 ראה: שם, עמ' 95 הערה 41.

46 שם, עמ' 42.

47 שם, עמ' 98-99.

48 ראה: נ' בכר, 'זכרונות על דבר אליעזר בן־יהודה', ר' בריינין (עורך), ספר זכרון לאליעזר בן־יהודה: למלאת לו ששים שנה, ניריורק תרע"ח, עמ' 52.

49 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 97.

50 ראה: שם, עמ' 101.

51 ראה: הרמתי, שלושה מורים.

52 ראה: שם, עמ' 45.

53 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 96.

porte bien doucement, glissant sur la pointe des pieds comme une ombre légère. Arrivée près d'elle des enfants elle s'arrête un instant, laisse tomber sur eux un long regard de tendresse et enfin elle se décide à les réveiller en posant ses lèvres sur leurs joues fraîches et roses. Les enfants ouvrent les yeux, embrassent leur mère, se lavent, se peignent, s'habillent, ensuite ils font leur prière à Dieu, prennent une tasse de café au lait, repassent leurs leçons étudiées la veille, revoient leurs devoirs déjà faits et à sept heures et demie ils partent pour l'école joyeusement.

פתחה דלת החדר
בנחת. מחלקת על
קצות רגליה כמו על
קל. בבואה עד משת
הילדים תעמד רנע,
תביט עליהם במבט
רך ארוך. ואחר מהלמת
להעירם בנגיעת
שפתיה בלחייהם
הרעננות והורדות.
הילדים פתחים את
עיניהם מחבקים את
אמם. רחצים וסרקים
את עצמם לבושים
בגדיהם, מתפללים
לאלהים, שתים קבעת
קנה בקלב, הזרים על
שעוריהם שלמדו אמש.
מענים שנית בהחובות
העשיות כבר, ובשעה
שבע וחצי יצאים
והלכים בשמחה לבית
הספר.

מקראה עברית-צרפתית
של שניים ממורי בנת-
ספר בניח, א' בן-יהודה
וחיים כלמי (1904)

קבץ מאמרים לקריאה

ס כ י ל

- א) נוף המאמרים בצרפתית.
- ב) חרונם עברי שורה חחת שורה
- ג) חרונם חפשי בעברית

ס א ת

א' בן יהודה

חבר המלון הגדול של הלשון העברית בוסן הוד.

וחיים כלמי

מורה בבית הספר של חברת כל ישראל חברים

חלק ראשון

י ר ו ש ל מ

התרס"ד

בדפוס הרא"ט לונץ

מחירו 86 סנט.

ובדיקה של המקורות, שעמדו לפני הרמתי, אינם מאשרים את מסקנותיו.

א. מעיון מדוקדק בשיחתם של בכר ובן-יהודה, כפי שנמסרה ב'החלום ושכרו', ניתן לראות בבירור כי פנייתו של בכר אל בן-יהודה נתקלה בהתנגדות-מה ובן-יהודה התנה, כאמור, את היענותו בתנאי מפורש זה: 'דבר אדבר להתלמידים רק בעברית'.⁵⁴ האם אמירה מעין זו מעידה על משא-ומתן קודם, שבו נדרש בן-יהודה ללמד על-פי שיטה מסוימת, או שמא היא מעידה על התנגדותו של בן-יהודה לדרך הוראה אחרת שהציע לו בכר? מסגנון הדברים הללו, שנמסרו שנים רבות לאחר מעשה, נראה לי כי אין ממש בקביעה שבן-יהודה נדרש להורות על-פי 'השיטה הטבעית'.
בשני קטעי זכרונות, שנתפרסמו גם כן שנים רבות לאחר האירועים שבהם אנו עוסקים, ניסה בכר לייחס לעצמו את הראשונות בהוראה עברית. בזכרונותיו על בן-יהודה כתב: 'כאשר החלטתי להנהיג בבית הספר של החברה כל ישראל חברים... את השיטה עברית בעברית, מסרתי אז את הדבר הזה לבן-יהודה'.⁵⁵ ובהתייחסו אל 'השיטה הטבעית' בהוראה כתב: 'בשנת תרמ"ג קבלתי את בן-יהודה... בתור מורה לעברית וספרתי לו על תוצאות נסיוני בקושטא ודרשתי ממנו להתרכז בשיטה זו ולשכללה'.⁵⁶

54 ראה: כתבי בן-יהודה, לעיל, הערה 22.

55 ראה: בכר, לעיל, הערה 48. חמדה גורסת שבכר התיר לבן-יהודה ללמד עברית בעברית. ראה: חדמה בן-יהודה, אליעזר בן-יהודה: אגדת חייו, ירושלים תשי"ח, עמ' 16.

56 ראה: ג' בכר, 'לתולדות השיטה הטבעית', הדואר, י' יב (י"ב בשבט תרצ"א), עמ' 193.

שני מקורות מאוחרים אלה מתייחסים אל אותה הסוגיה. הרמתי היה ער לעובדה שאת דברי בכר משנת תרצ"א כבר לא יכול היה בן-יהודה להפריך, כיוון שנתפרסמו שנים לאחר פטירתו. אולם, גם עדותו, שנתפרסמה בספר הזכרון לבן-יהודה (תרע"ח), אף אם לא היתה מדויקת בתכלית, לא היה בה משום סתירת אמת כלשהי שהיתה מוכרת לשניים. גם אם נקבל כלשונה את אמירתו זו של בכר, אין החלטתו להנהיג את השיטה סותרת כלל ועיקר את היותו של בן-יהודה יוצרה הראשון בארץ. סביר, אכן, להניח שבכר החליט, כדבריו, ללמד ב'שיטה הטבעית', שהרי היה בקיא בעקרונותיה, ואף לימד על-פיה עברית בתורכיה. ייתכן מאוד שבן-יהודה אכן שמע בהזדמנויות שונות מפיו של בכר, חברו, על עבודתו בשיטת הוראה זו, אולם ספק גדול הוא אם הדברים נמסרו לבן-יהודה כדרישה או כהוראה.⁵⁷

יתר-על-כן, אם אכן נדרש בן-יהודה להורות על-פי 'השיטה הטבעית', מה ערך היה להעמדת דרישה מעין זו למי שלא הוכשר מימיו להוראה, ולא היה מצוי בנכבי הדידקטיקה והמתודיקה של הוראת שפה?

מעיון במסמכים בארכיון כ"ח עולים מספר פרטים חשובים, השופכים אור על בן-יהודה המורה. בשנת 1884 כתב אחד ממורי בית-הספר 'התורה והמלאכה' את הדברים הבאים:

בבית-הספר בירושלים העברית נלמדת בצורה מושלמת בידי מר בן-יהודה, מורה זה הוא לא רק מומחה דגול לעברית, הוא גם מלומד בשפות ובמדעים. הוא יישם בעבודתו אותן שיטות בהן משתמשים בשפות חיות. הוא לא מתרגם את התנ"ך לז'רגון ספרדי, גרמני או ערבי. התלמיד קורא וההסברים ניתנים בעברית, הוא מחליף מלה קשה במלה קלה. כאשר אנחנו מלמדים קטע כלשהו בצרפתית, אנו מסבירים בצרפתית ולא בז'רגון. מר בן-יהודה עושה אותו דבר בעברית.

לאחר קריאה של פרק, התלמיד נדרש לספר את הקטע בלשונו, תמיד בעברית. מר בן-יהודה אינו סובל שידברו בשפה אחרת ואפילו בכיתו, אפילו בנו בן שנה וחצי דובר עברית כמלאכים (cherubin).⁵⁸

מסמך זה, שאין לפקפק באותנטיות שלו, מעיד בעליל על החידוש של בן-יהודה בהוראת העברית בעברית, ועל כך שלא הודרך על-ידי בכר; 'השיטה של בן-יהודה כל כך מצאה חן בעיני נסים בכר ומורים אחרים עד שעודדו אותו לחבר ספר לימוד של הלשון העברית לפי שיטתו'.⁵⁹ הווה אומר, לא טכניקה בלבד סייעה לבן-יהודה להצליח במלאכתו, אלא שיטה של ממש, שהחליפה את השיטה המקובלת, 'דקדוק ותרגום'. אף בלא רקע תאורטי-פדגוגי הצליח בן-יהודה לסגל לעצמו עקרונות ומתודות ייחודיות, שסייעו לו במלאכתו, ועוררו, כאמור, עניין רב בקרב מורי בתי-הספר.⁶⁰ ייתכן מאוד שאילו המשיך בן-יהודה בעבודתו כמורה תקופה ארוכה יותר, היה מכנס את עקרונותיו החינוכיים לכלל משנה סדורה. מכל מקום, כרוך אפילו אליבא דבכר, שבן-יהודה

57 ראה: י' בן-דור, 'יצירה: מתולדות המילון העברי השלם, ירושלים-תל-אביב תש"ז, עמ' 99.

58 המכתב נדפס (במקור, צרפתית) במאמרו של שוורצפוקס (לעיל, הערה 24), עמ' 481-482.

59 שם. יש לציין שוויכוחים על השיטה התנהלו שנים לאחר מכן. ראה, למשל: א' ספיר, 'הלשון', הצבי, י"א

15 (ב' באייר תרנ"ה), עמ' נה.

60 על הקשיים בשיטה זו מדווח מ"ד שוב, שאף הוא לא היה מורה בהכשרתו, ראה: מ"ד שוב, זכרונות לבית דוד,

א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 61.

הוא שהכשיר את ילין ומיוחס להורות עברית על-פי שיטתו.⁶¹ הצלחתו של בן-יהודה כמורה בבית הספר 'התורה והמלאכה' עשתה לה שם, מן הסתם, והוא נתבקש, לאחר שובו מרוסיה (תרמ"ז), לשמש מורה לעברית בבית הספר בעקרון.^{61*}

שיטת ההוראה של בן-יהודה, שהקדימה את הדיבור לכתיבה, נבעה מתוך דחף לאומי, אך אין נפקא מינה אם גיבושה של הוראת עברית בעברית בארץ-ישראל נבע מתוך הכרה מדעית או משיקולים פוליטיים.⁶²

הצגתו של בן-יהודה כמי שלא יכול היה ליצור שיטת הוראה ממשית המבוססת על גישה מסוימת.⁶³ היא הפרזה נטולת הצדקה. בספרם המשותף של בן-יהודה וילין, 'מקרא לילדי בני-ישראל',⁶⁴ באים לידי ביטוי עקרונות דידקטיים מובהקים, שאינם רק פרי אינטואיציה ותחושה לאומית, אלא הם מעוגנים בנסיון הוראה ומתבססים על שיקולי-דעת פדגוגיים שנקנו תוך כדי עבודת ההוראה. גם במאמרים רבים מפרי-עטו, שפורסמו בעיתוניו, לא ניתן להתעלם מידיעותיו של בן-יהודה ומהתמצאותו העמוקה בתורת החינוך וההוראה.⁶⁵

ב. ממחקריו של מנדל, המתבססים אף הם על ארכיון כ"ח בפריס, התבררו פרטים ביוגרפיים מוצקים על תקופת שהותו של בן-יהודה בפריס.

מנדל קובע כי ב-3 בפברואר 1880 עדיין לא נמנה בן-יהודה עם תלמידי בית-המדרש של כ"ח בפריס, וב-19 באותו החודש כבר אושפזו בן-יהודה, חולה השחפת, בבית-החולים.⁶⁶

בן-יהודה למד, אם כן, רק ימים ספורים, בבית-המדרש למורים ולא יכול היה לבקר בשיעוריו של הלוי דה-הצורך ללמוד את שיטתו. מדויקת אפוא, לעניות דעתי, גרסתו של בן-יהודה ב'החלום ושברו' כי ביקר בשיעור אחד בלבד והיה זה שיעור בהיסטוריה, שלא נלמד על-פי השיטה הטבעית. דרישתו הצנועה של הלוי מתלמידיו לכתוב בעברית משפט אחד ואת השם הנרדס, נתקלה בהתמרמרות ובסירוב. הביקורת של התלמידים, שלא רצו ללמוד עברית, היתה כה חריפה עד שהלוי נפגע ועזב את חדר הכיתה.⁶⁷

אירוע זה הותיר רושם קשה ביותר על בן-יהודה, והוא מדווח עליו במאמרו 'דגל הלאומיות':

- 61 ראה: בכר, לעיל, הערה 48.
- *61 ראה מכתבו אל מ' אוסישקין, ט' אלול 1819 לחרבן (29.8.1887), בתוך: לסקוב (לעיל, הערה 33), ה, (תשמ"ח), תעודה 1039, עמ' 300-303. והשווה: 'הורוויץ', 'לחג היוכל של בן יהודה (זכרונות)' השלח, כ"ג (תרע"א), עמ' 191.
- 62 ראה: א' לוי, 'המסר הסמוי של ספרי לימוד להוראת עברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה', בתוך: ש' רשף (עורך), דור לדור, ג (תשמ"ו), עמ' 7-10, וראה גם לעיל, הערה 27.
- 63 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 97.
- 64 ראה: א' בן-יהודה וד' ילין, מקרא לילדי בני ישראל כולל ראשית למורים, ספרי התלמוד והמדרשים ומשלי שועלים, נדפס בהוצאת בית הספר התורה והמלאכה אשר לחברת כל ישראל חברים בירושלים, ירושלים תרמ"ז.
- 65 ראה, למשל: סקירתו על ספרו של ח' הירשנזון, 'מוסדות התורה שבעל-פה', במדורו 'הספרות והלשון', הצבי, ה, 7 (ה' בכסלו תרמ"ט), עמ' כה; ביקורתו על ספרו של ז' יעבץ, 'דברי ימי העמים', במדורו 'חדשות בספרות', הצבי, ט, 34 ואילך (סיוון-אייר תרנ"ג).
- 66 ראה: ג' מנדל, 'בן-יהודה בפאריס', ברית עברית עולמית, הכנס העברי החמישי באירופה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 136-146.
- 67 ראה: כתבי בן-יהודה, א, עמ' כ; ג' מנדל, 'אליעזר בן-יהודה ופרופסור יוסף הלוי', ברית עברית עולמית, הקונגרס המדעי השישי לעברית באירופה לונדון, תשמ"ח, עמ' 95-99.

בן-יהודה מורה לעברית

יעיד נא החכם יוסף הלוי אם לא ענוהו תלמידי בית הספר לבני קדם אשר לחברת כ"ח בפאריס, כי כל צורך אין להם בשפת עברית "כי יכול אדם להיות ישראלי גם בלתי".⁶⁸ לא סביר אפוא להניח כי שיעור אומלל זה השפיע על דרכו של בן-יהודה בבואו להורות על עברית בעברית. שלוש שנים מאוחר יותר, בירושלים.

לא מן הנמנע הוא שבן-יהודה פגש את הלוי בפריס, וייתכן גם שהיה זה בביתו של ב' גולדברג, אולם ספק רב הוא בעיני אם בשיחותיהם — אם אכן נתקיימו — נדונו נושאי הוראה. סביר יותר להניח שהנושאים האומיים, אשר עמדו בראש מעייניהם של השניים, הם שנדונו ביניהם, בנוסף לנושא הלשון העברית.⁶⁹

תיאור שיטת ההוראה שנקט הלוי, 'ללמד את לשון שפת קודשנו בלה"ק בעצמה', כפי שנתפרסם בעיתון 'המגיד', כעבור עשר שנים,⁷⁰ מתייחס אכן לשיעורי עברית, אך לא לשיעורי ההיסטוריה, שבאחד מהם נכח בן-יהודה.

בביקוריו בארץ-ישראל בשנים תרנ"א ותרנ"ה הופתע הלוי להיווכח בהצלחת המורים בהקניית העברית: 'פלא כזה לא חשבתי לדבר אפשרי מאז. אך היום נודע לי, כי עמל המורה ויגיעתו להחיות את לשון קודשנו עשתה פרי נחמד יותר מאשר קיוויתי'.⁷¹

באותה עת רבו השוללים את שיטת ההוראה של עברית בעברית.⁷² אך השיטה — שאת יסודותיה הניח בן-יהודה, והיא פותחה על-ידי תלמידו, ילין, בבית-הספר 'התורה והמלאכה' בירושלים, ועל-ידי תלמידים נוספים בראשון-לציון ובבית-הספר למל — הניבה תוצאות נאות.⁷³ מארץ-ישראל התפשטה השיטה אל בתי-ספר בחוף-לארץ,⁷⁴ אלא ששם, מסתבר, היו ההישגים פחות מרשימים.⁷⁵ ניתן אפוא להניח שהשיטה הטבעית בהתגלמותה העברית, שמקורה היה בארץ-ישראל, הגיעה גם אל הלוי בפריס. אך הצלחתו בהוראת עברית בעברית היתה מוגבלת בהשוואה למה שראה בארץ-ישראל. ככל הידוע, אין בנמצא עדות מפורשת מפי הלוי על היותו ראשון בהוראת עברית בעברית ואין אף אזכור מצדו בדבר השפעתו על בן-יהודה כעניין זה. גם בן-יהודה כמאמריו, שבהם ציין את הלוי ואת פועלו, אינו מזכיר השפעה מצד הלוי עליו. אמנם אין בכך משום ראיה, אולם מכלל

68 ראה: א' בן-יהודה, 'דגל האומיות', המגיד, כד, 35 (כ"ח באלול תר"ם), עמ' 297-299; שם, שם, 36 (ד' בתשרי תרמ"א), עמ' 406-407; שם, שם, 37 (י"א בתשרי תרמ"א), עמ' 416-417. המאמר נדפס שנית בכתבי בן-יהודה, א, עמ' 76.

69 על מהותו המפוקפקת של התיאור בספרה של חמדה בן-יהודה, הלוחם המאושר, ירושלים תרצ"ה, עמ' 34 ועל פרשנותו של י' קלוזנר בספרו, אליעזר בן-יהודה (סדרה לנוער, ע), תל-אביב תרצ"ט, עמ' 25 ראה במאמרו של מנדל, לעיל, הערה 66. בר גולדברג (1800-1883), משכיל וחוקר יהודי שנודד בעולם ופרסם מאמרים רבים בעיתונות העברית. מ-1853 התגורר בפריס וכיתו שימש בית-ועד ליהודים.

70 י"ש פוקס, 'שאלת החינוך העברי', המגיד, לג, 29 (כ"ו בתמוז תרנ"ט), עמ' 226.

71 'הלוי', 'מכתבים לעורך', הצבי, י"א, 34 (כ"ד באלול תרנ"ה), עמ' קכח-קכט. וראה דברי בן-יהודה במדורו 'דברי ימי השבוע', הצבי, י"א, 35 (כ"ט באלול תרנ"ה), עמ' קל.

72 א' בן-יהודה, 'בת קול מהעיתונים'; 'הלשון'; 'שאלות אחדות לכבוד החכם גורדון'; מאת אחד המורים בארץ-ישראל, הצבי, י"א, 9 (י"ב באדר תרנ"ה), עמ' ל-לא.

73 ראה: יח"ד [י"ח זאגראדסקין], 'ר' אליעזר בן-יהודה', לוח אחיאסף, ו (תרנ"ו), עמ' 322.

74 על יוזמת 'חברת מרבי השכלה' ברוסיה, שפנתה לבית-הספר ביפו בשאלה 'כי יודיעהו פרשת שטות תלמוד לשוננו בכתבי הספר החדשים ברוסיה', מדווח בן-יהודה במדורו 'דברי ימי השבוע', הצבי, י"ב 13 (ג' בטבת תרנ"ו), עמ' מה.

75 ראה: אביאסף [י' גרוזובסקין], 'דברים אחדים', הצבי, י"א, 3 (כ"ט בטבת תרנ"ה), עמ' ז.

יבן מלך מור אלוהי א יען שיה
 (עמ' 45) גמלי ילין ויהי הויבה ומ' ה ילין מור א יען שיה
 קמל רעל ר' עמ' א מל היסר ה ויהי מור א יען שיה
 גמ' 45
 גמ' 45
 גמ' 45
 גמ' 45

קטע מתוך מכתבו של
 אליעזר רוקח אל י"ד
 פרומקין, ובו רומז הכותב
 שהצליח להרחיק את
 פינס ובן-יהודה מן הוועד
 הפועל והלשכות, אשר
 על הקמתם טרח ק"ו
 ויסוצקי (א' מנחם-אב
 תרמ"ה - 1895)

העדויות שהוצגו לעיל נראה שאין לדבר על השפעת הלוי על בן-יהודה, ואולי עדיפה ההשערה שהתהליך היה הפוך.⁷⁶

ג. ילין ראוי לדעת הרמתי לתואר 'אבי השיטה' 'עברית בעברית', מה שאין כן מורו.⁷⁷ הרמתי מתקשה להוכיח שילין קדם לבן-יהודה. המקורות מעידים בעליל שילין היה תלמידו של בן-יהודה ככ"ח, וסותרים את עדויותיהם של בני משפחת ילין, המנסים להוכיח את ראשוניותו של אביהם.⁷⁸ הרמתי מסכם כי 'על יסוד העדויות שבידינו קשה להחליט בודאות... ניסוח כללי זה... אינו מאפשר הכרעה בשאלה הנידונה'.⁷⁹

שני מכתבים מארכיונו של ילין מאירים סוגיה זו במידת-מה ועם זאת מותירים את הקורא בערפל מסוים. את המכתב הראשון כתב ילין בכ"ד באב תרפ"ו אל ד"ר ישראל סלוטקי, מנהל בית-הספר 'תלמוד תורה' במנצ'סטר:

קראתי בקרוניקל [ג'ואיש כרוניקל הלונדוני] מאמרך 'עברית בעברית' והתפלאתי לראות כי לא הזכרת כלל את שמי. הזכרת את בית הספר למל ותשכח כי אנוכי הוא שהכנסתי שם את העברית בתור שפה חיה בשנת תרמ"ט. כתבת כי כנראה היה יצחק אפשטיין הראשון... ולא ידעת כנראה כי עוד בשנת תרמ"ב ז"א אולי שנים אחדות לפני כואו של ד"ר אפשטיין לא"י הכנסנו המנוח בן-יהודה ואנוכי בבית ספרו של מר נסים בכר (של כ"ח) וכעזרתו את השיטה עברית בעברית.⁸⁰

76 ראה: מגדל (לעיל, הערה 67), עמ' 9.
 77 ראה: הרמתי, שלושה מורים, עמ' 45.
 78 'בטעות מיחסים נסיון ראשון זה לאליעזר בן-יהודה, והוא אינו כן', ראה: א' ילין, 'לתולדות מלחמת השפות - ליוכלה (תרע"ד-תשכ"ד)', לזכר א"א מור"ר דוד ילין ז"ל, החינוך, 1 (אלול תשכ"ד), עמ' 509, הערה 1. על עדותה של הבת, אהובה פיקרד, ראה: הרמתי, שלושה מורים, עמ' 111, הערות 33, 35. בספרו, ראשית החינוך העברי בארץ ותורמותו להחייאת הלשון, ירושלים תשל"ט, עמ' 5, קובע הרמתי כי בן-יהודה היה הראשון להוראת עברית כלשון חיה.
 79 ראה: הרמתי, שלושה מורים, עמ' 111.
 80 את המכתב המקורי לא ראיתי. המכתב נעתק בידי ילין בעצמו באדר תשכ"ב, וממנו הציטוט: 'אצ"מ, A.153/125. המכתב נדפס בכתבי ילין, ה: אגרות ב (תרע"ד-תש"א), ירושלים תשל"ו, עמ' 499. ילין טעה בשנה, שהרי בן-יהודה החל לעבוד בתרמ"ג.

מנוסח המכתב, שנכתב שנים אחדות לאחר פטירת בן-יהודה, עולה בכירור שילין רואה עצמו שווה זכויות לבן-יהודה לעניין הוראת עברית בעברית.⁸¹ ילין גורס 'השיטה עברית בעברית', ולא טכניקה כלשהי בהוראת השפה.

חשובתו של סלוטקי למכתבו של ילין מפתיעה מאוד.⁸² לאחר הסבריו כי העורך הוא שהשמיט קטעים ניכרים ממאמרו, ובהם אזכור שמו וחלקו של ילין, הוא מוסיף: 'אודה ולא אבוש כי כמשך השנים שנלחמתי בעד תחית השפה... וכמשך כל זמן שעבדתי בחברת אדוני, כתלמיד וכחבר ובכית בן-יהודה בתור עוזר במלוננו — לא שמעתי את הפרטים האלה', כלומר, על הוראת עברית בעברית בבית-הספר של כ"ח בירושלים. אמנם העובדה שסלוטקי לא שמע על כל זאת אינה ראייה, אולם בשל קירבתו אל השניים, היא מעוררת תמיהה. ייתכן ואז עוד לא ערערו על הראשונות ולא ייחסו לכך חשיבות רבה.

על ראשונותו של ילין בהוראת עברית בעברית למד בנו, אביעזר ילין, ממאמר שכתב תלמידו וידידו הקרוב של בן-יהודה, דוד יודילוביץ, אשר בהיותו מורה בראשון-לציון הנהיג את שיטת מורו.⁸³ ואולם במקומות שונים ובהזדמנויות אחרות שינה יודילוביץ מן הגירסה שעליה נסמך אביעזר ילין, והציב את בן-יהודה כראשון למורי עברית בעברית בארץ-ישראל. בטיוטה שהכין יודילוביץ על ציוני-דרך בחייו של בן-יהודה נרשם: 'בן-יהודה הראשון למורים העברים להורות עברית בעברית'.⁸⁴ נוסח דומה לזה פרסם כנקרולוג ביום השנה הראשון לפטירת בן-יהודה.⁸⁵

לעומת מקורות מאוחרים אלה מצוי בידינו חומר מוקדם יותר, שנכתב בידי שני האישים בוויכוח שנתגלע בתרניו אודות המושבה מוצא. בעיתון 'הצבי' טען בן-יהודה כלפי ילין כי 'בראשית תנועת הישוב ישב ילין על ספסל בית הספר' וכו'.⁸⁶ במאמר תגובה, שפרסם ילין אין הוא כופר בעובדה זו, אולם הוא טוען כי גם בן-יהודה לא נמנע מלפרסם מאמריו בהיותו תלמיד בפריס.⁸⁷ מכל האמור לעיל דומני שהוכח כי אין יסוד של ממש לשלילת היותו של בן-יהודה ראשון בהוראת עברית בעברית בבית-הספר 'התורה והמלאכה' בירושלים. אפילו נקבל את עדותו המגמתית של ילין במכתבו שממנו הבאנו לעיל, נותר עדיין בן-יהודה בין שני הראשונים.

סיכום

משעה שנתקבל בן-יהודה למישרת ההוראה בבית-הספר 'התורה והמלאכה' בירושלים, כשנה וחצי לאחר ייסודו, החלה להתפתח בארץ-ישראל שיטת ההוראה החדשנית עברית בעברית. החלץ האמיתי בדרך הוראה זו היה בן-יהודה, והוא שהכשיר את ממשיכי דרכו בירושלים, ילין ומיוחס, וממנו ראו וכן עשו גם מורי העברית במושבות.

אף-על-פי שאת מלאכת ההוראה קיבל על עצמו בשל נסיבות כלכליות, עשה בן-יהודה מלאכתו

81 ילין הצטרף לדרישה שהציג בן-יהודה לבכר, שהעברית תהיה מדוברת גם בהפסקות שבין השיעורים, ראה: ש' קסאן, דוד ילין: המחנך והמנהיג, תל-אביב 1980, עמ' 31.

82 מכתב מסלוטקי לילין, כ"ה באב תרפ"ו, אצ"מ, A.153/125.

83 ראה: יודילוביץ (לעיל, הערה 30), עמ' 150-151.

84 ראה: אצ"מ, A.192/314/1/1 שם נקבעה שנת תרמ"ב כראשונה להוראת עברית בעברית על-ידי בן-יהודה בכ"ח.

85 ד' יודילוביץ, 'הראשון', דואר היום, כ"ג בכסלו תרפ"ג.

86 א' בן-יהודה, 'דברי ימי השבוע', הצבי, י"ב, 6 (י"ד בחשוון תרנ"ו), עמ' יט.

87 ד' ילין, 'מכתב לעורך', הצבי, י"ב, 7 (כ"א בחשוון תרנ"ו), עמ' כה.

קודש. אכן חסר היה הכשרה פורמלית כמורה, וממילא לא היה לו רקע תאורטי כלשהו בשיטות הוראה. אולם, כיוון ששם לו למטרת חיים להפיץ את הדיבור העברי ולהחיותו, לא עמדו לו חסרונות אלה למכשול. כשרונו הטבעי, קנאותו לתחיית השפה ושקדנותו כלמדן חיפו על מגבלתו הבסיסית — אידיעתו את לשונות תלמידיו. ומכורח הנסיבות הללו גבש אב"י שיטת הוראה ייחודית, על-פי דגם שהיה ידוע כבר בארצות שונות — 'השיטה הטבעית'. בתקופה הקצרה שבין יהודה הורה עברית לא היתה לו השהות לגבש את שיטתו ולפתחה, כמעשה הפדגוגים. תפקיד זה קיבל על עצמו ילין, תלמידו וחברו, וכעבור זמן — גם מורים חדשים שעלו ארצה ולימדו במושבות ובערים.⁸⁸

מידת השפעתו של בכר על המורה בן-יהודה ועל שיטת ההוראה שכתר אינה ברורה כל עיקר. סביר להניח שכמנהל בית-הספר, וכמי שהכיר שיטת הוראה זו והיה מיומן בה, היתה לבכר השפעה על דרך עבודתו של בן-יהודה, אך בהתחשב באופיו של בן-יהודה, ספק אם היתה לו השפעה של ממש. שנים אחדות לאחר התנסותו משבח בן-יהודה את בכר, ש'היה הראשון אשר נתן בבית הספר שחתת ידו זכות לשון חיה ללשונו'.⁸⁹ מן העדויות שהבאו עולה כי בכר ניסה לשכנע את בן-יהודה להישאר בבית-ספרו ולגבש בכתב את שיטת עבודתו, והיה נכון אף לממן את עבודתו זו.

באשר להלוי, ניתן לקבוע בוודאות שלא היתה לו כל השפעה על דרך עבודתו של בן-יהודה כמורה, וייתכן אף שהוא עצמו אימץ את שיטת עבודתו של בן-יהודה.

אישים נוספים שקדמו לבן-יהודה בהקניית השפה העברית — ובהם ברוך בן יצחק מיטראני (בני"ם),⁹⁰ מנחם פרחי⁹¹ ואחרים, שיתגלו בוודאי, בארצות המזרח והמערב — תרמו, איש איש במקומו, להפצת הלשון העברית, ולכולם שמור מקום של כבוד בגלריית מחיי השפה העברית. נסיונו המעשי של בן-יהודה כמורה משמש ציון-דרך נוסף בהשלטת הלשון העברית כשפת דיבור בפי ילדים. מבית-הספר 'התורה והמלאכה' בירושלים נפוצה שיטה זו לבתי-ספר רבים בארץ-ישראל ומשם גם לחדרים המתוקנים בחוץ-לארץ.

באשר לבן-יהודה, תקופת היותו מורה לילדים⁹² היתה ראשיתה של עשייה פדגוגית הן כשותף עם ילין בפרסום ספר הלימוד 'מקרא לילדי בני ישראל' והן ככותב עצמאי: 'קצור דברי הימים לבני ישראל בשבתם על אדמתם' (תרנ"א).

בן-יהודה היה הראשון להדפיס עיתון לילדים בארץ-ישראל: 'עולם קטן' (תרנ"ג-תרנ"ד), עיתון למורים: 'בית הספר' (תרס"ח) ועיתון ילדים נוסף: 'העברי הקטן' (תרס"ח). מאז תרמ"ג גברה מעורבותו של בן-יהודה במעשה החינוכי המתחולל בארץ-ישראל, והוא ליווה אותו בכל נפתוליו כתומך, מבקר ומעודד.

88 בן-יהודה לא ראה עצמו כמחוללה של השיטה מן הבחינה העיונית. לדבריו, 'הראשון כמדומי שטבע את המטבע הזאת בלשונו "למוד עברית בעברית" הוא האדון יהודה גרובוסקי, ראה: אב"י, כת קול מהעתונים, הצבי, 11 (כ' בטבת תר"ם), עמ' לג.

89 אב"י, 'תחית הלשון', הצבי, ה' (י"א בניסן תרמ"ט), עמ' סח.

90 על בני"ם (1847-1919) ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 48-81.

91 על מנחם פרחי ראה: הנ"ל, "המסכן" שקדם לבן יהודה, מעריב (ספרות סופרים ספרים), 15 בדצמבר 1969. כן ראה מכתבו של פרחי אל ד' גארדאן, עורך המגיד, ובו שבחים לבכר. באותה עת שימש פרחי 'נשיא הכללי' לאגודת 'החמלה', ראה: 'טורקיא', המגיד, כ"ד 10 (כ' באדר תר"ם), עמ' 83.

92 על-פי עדותו הורה בן-יהודה גם בחוגים למבוגרים, ראה: א' בן-יהודה, 'דברי ימי השבוע', הצבי, ה', 4 (י"ד בחשוון תרמ"ט), עמ' יד.